

Arkeologisk schaktningsövervakning

GRANGÄRDE KYRKA

vid schaktning för fuktmätning i anslutning till
kyrkan, Grangärde socken, Ludvika kommun
Dalarnas län

Arkeologisk rapport 2016:8

Jimmy Axelsson Karlqvist

Arkeologisk schaktningsövervakning

GRANGÄRDE KYRKA

vid schaktning för fuktmätning i anslutning till
kyrkan, Grangärde socken, Ludvika kommun
Dalarnas län

Jimmy Axelsson Karlqvist

Dalarnas museum

Arkeologisk rapport 2016:8

Renritning: Jimmy Axelsson Karlqvist

Form: Eva Carlsson

Framsida: Uppe på Grangärde kyrkas vind finns en senmedeltida gesims som är prydd med plastiska ansikten och bemålningar. Foto: Roland Persson

Rapporten kan beställas från Dalarnas museum, Box 22, 791 21 FALUN
tfn 023-666 55 00, e-post info@dalarnasmuseum.se

© Lantmäteriet i2014/00618

© Dalarnas museum 2016

Tryck: Dalarnas museum, Falun, 2016

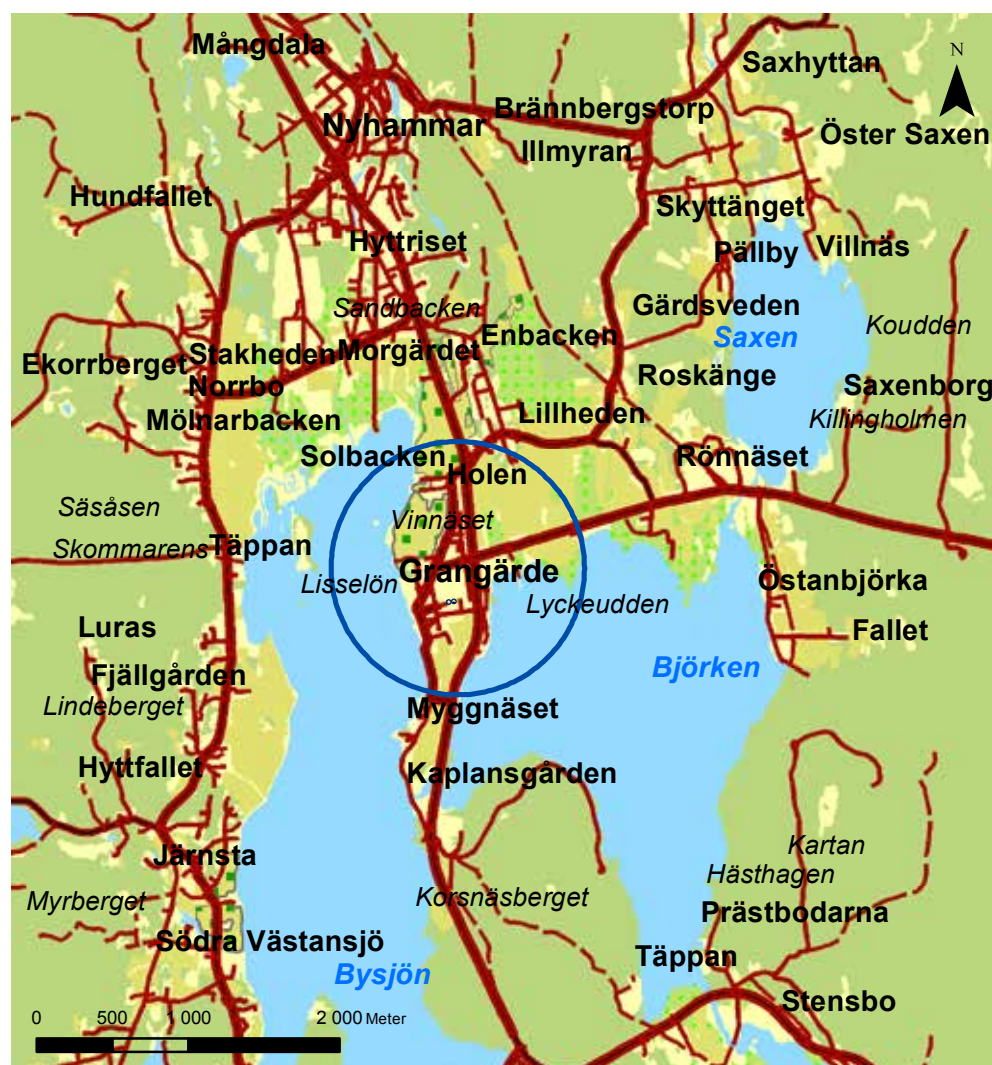
ISSN 1400-8815

Innehåll

Inledning	5
Kunskapsläge.....	6
Syfte.....	7
Metod.....	7
Resultat & genomförande.....	7
Datering.....	12
Slutsatser och utvärdering.....	13
Sammanfattning	14
Referenser.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter.....	15

Inledning

Gränge-Säfsnäs församling planerade att genomföra fuktmätning i Grangärde kyrka och behövde därmed ta upp ett antal provgropar för mätningen, både utanför och inne i kyrkan. Efter samråd med länsstyrelsen Dalarna beslutades att en schaktningsövervakning skulle krävas i anslutning till åtgärden. Kyrkan ligger idag inom fastigheten Grangärde 174:1, Grangärde socken, Ludvika kommun (figur 1–2). I samband med fuktkontrollen har arkeologer

Figur 1. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsområdet inom den blå cirkeln. Skala 1:50 000.

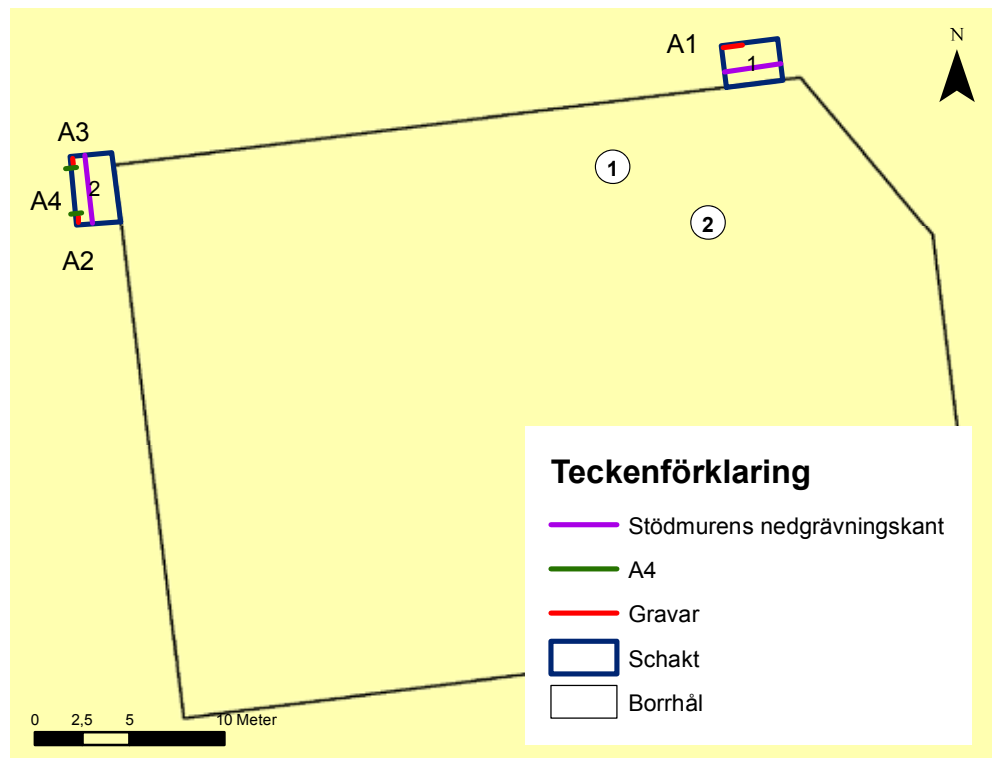
Figur 2. Utdrag ur fastighetskartan med undersökningsområdet inom den blå cirkeln. Skala 1:10 000.

från Dalarnas museum genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i enlighet med länsstyrelsens beslut, dnr 431-3691-2016. Undersökningen genomfördes från 28 juni till 29 juni 2016.

Kunskapsläge

Kyrkan byggdes på 1400-talet, men en omfattande utvidgning och ombyggnad inleddes på 1660-talet och avslutades först 1748. Den medeltida delen återfinns i nuvarande mittskepp. Det betyder att de planerade schakten på utsidan kommer att grävas i ett område med äldre gravar. Inne i kyrkan ska schakt grävas i norra sidoskeppet bakom predikstolen, så även där berörs troligen gammal kyrkogårdsmark.

Kyrkan restaurerades i början av 1900-talet. Då grävdes bl.a. grunden till kyrkan fram för att den skulle förstärkas. Inne i kyrkan ersattes det äldre golvet med ett betonggolv (Magnevill 1968).

Figur 3. Plan över Grangärde kyrkan och undersökningsschakten. Skala 1:400.

Syfte

Syftet med undersökningen var att med ett vetenskapligt arbetssätt dokumentera anläggningar och tillvarata fyndmaterial. Eventuella fynd av ben skulle inte tillvaratas utan återdeponeras. Alla anläggningar och kulturlager som tillkommit före år 1850 skulle dokumenteras. Anläggningar som framkom skulle även provtas varvid ett urval skulle dateras/analyseras.

Metod

Schakten togs upp med maskin som använde planerings- och smalskopa, och grävdes skiktvis ned. Provgroparna inne i kyrkan togs upp med spadborr. Schaktningen och borrhningen övervakades kontinuerligt av en arkeolog. Schaktbotten och schaktväggar handrensades, granskades samt dokumenterades skriftligt och med foto.

Resultat & genomförande

Två schakt grävdes mot kyrkans ytterfasad och två borrhropar togs upp inne i kyrkan (figur 3).

Schakt 1 grävdes norr om kyrkan och var ca 3 meter långt och 2 meter brett samt 2,15–2,4 meter djupt. I nordvästra hörnet av schaktet framkom trärester som tolkas vara rester efter en kistgrav, A1. Kistgraven framkom på 1,5–1,6 meters djup. Längst åt väster stod en plankan med en smidd spik i, på högkant, möjligtvis kortsidan på kistan. Ovan plankan låg ytterligare en plankan. Den låg horisontellt och fortsatte ca 1 meter i ostnordostlig riktning, eventuellt del av kistlocket. Under kistlocket fanns ett smetigt siltlager ca 0,05-

Figur 4. Detaljfoto över skenben (tibia). I bakgrunden syns resterna av kistan (A1) som stack ut från den norra schaktväggen. Fotograf Jimmy A Karlqvist

- 1 Grus 0,6 meter tjockt, borttaget på bilden
- 2 Slaggstensmur 0,4-0,5 meter tjock
- 3 Utfyllnadslager ca 0,8 meter tjockt bestående av grusig/grovkornig sand och silt. Lagret innehöll även 0,3-0,5 meter stora stenar samt småsten 0,1-0,2 meter stora, tegelkross träkol, slagg, sekundärbrända och sköra tegelbrockor. I botten av lagret låg stenar som var mellan 0,3-0,6 meter stora.
- 4 Naturligt avsatt lager bestående av finkornig sandig silt ca 0,3 meter tjockt. Delvis infiltrerat av överliggande lager.
- 5 Naturligt avsatt lager bestående av grå sandig silt 0,1-0,2 meter tjockt med enstaka mindre stenar ca 0,05 meter stora.

Figur 5. Lagren invid kyrkan i schakt 1. Fotograf Jimmy A Karlqvist

Figur 6. Översikt över schakt 2 innan schaktväggen med den recenta nedgrävningen A4 handrensades. Fotograf Jimmy A Karlqvist

0,1 meter tjockt. I lagret fanns inslag av förmultnat trä samt ben, bland annat ett utstickande skenben (figur 4). Resterna av kistan stack ut ca 0,5 meter från den norra schaktväggen.

Cirka 0,4 meter längre åt norr låg en avloppsledning, den framkom när ett mindre parti av schaktväggen rasade. Raset frilade frigolit bakom kistgrav A1, vilken har lagts som isolering till nyss nämnda avloppsledning. Kistgraven har troligtvis grävts av i samband med nedläggandet av avloppsledningen. En lagerbeskrivning gjordes av den södra schaktväggen, vilken visar kyrkans nuvarande grund (figur 5).

Schakt 2 grävdes på västra sidan (NV hörnet) av kyrkan (figur 3). Schaktet var ca 3 meter långt och 2 meter brett samt 2,5 meter djupt. I sydvästra samt nordvästra hörnet av schaktet framkom trärester som tolkas som två kistgravar, A2-A3. Kistgravarna framkom på 1,7–1,8 meters djup och har troligtvis blivit påverkade av en sentida nedgrävning, A4. Fyllningen i A4 bestod av grusig silt som innehöll bland annat fragment från slaggsten, tegelkross, träkol, slagg, småsten, förglasad slagg samt stenar mellan 0,2-0,4 meter stora. Eventuellt är det två separata fyllningar i nedgrävningen men de var alltför infiltrerade för att man skulle kunna se någon tydlig skillnad (figur 6).

På 1,5 meters djup under nuvarande marknivå syntes stödmurens grundkonstruktion. Den bestod av betong som var ca 0,1-0,2 meter tjockt. Under betongen låg sammanfogad slaggsten och sten. Stenarna var ca 0,2-0,4 meter stora. Stödmurens totala tjocklek uppgick till ca 0,3–0,6 meter. Under stödmuren fanns ett utfyllnadslager som var ca 0,2-0,3 meter tjockt och bestod av småsten, slagg, tegelkross, och träkol. Därefter framkom ett naturligt beigt siltlager som var 0,3-0,4 meter tjockt (figur 7).

Endast fragmentariska rester fanns av kistgrav A2 som var belägen i sydvästra hörnet i schakt 2 (figur 8). Det som fanns bevarat var rester efter en vertikalt stående plankor ca 0,15 meter hög. Plankan såg ut att fortsätta in i schaktväggen ca 0,35 meter. Cirka 0,2 meter in i västra schaktväggen stack ett ben upp (ev. del av höftbenet med höftledsgrop). I botten fanns plankrester och ett smetigt siltlager som var ca 0,2 meter tjockt. Plankresterna låg horisontellt och fortsatte ca 0,25–0,3 meter i nordlig riktning, därefter hade nedgrävningen

Figur 7. Översiktsbild över schakt 2 med stödmuren längst ned i bild. Fotograf Jimmy A Karlqvist

till A4 skurit A2. Längst ner fanns ett naturligt gråvitt urlakningslager.

Kistgrav A3 var belägen i det nordvästra hörnet i schakt 2. Graven framkom på ett djup av 1,6–1,7 meter. Längst i norr fanns en vertikalt stående planka ca 0,17 meter hög. I botten fanns plankrester som var mellan 0,04–0,08 meter tjocka. Plankresterna fortsatte mot söder i ca 0,25 meter, tjockleken på träresterna tunnade ut mot söder för att sedan helt upphöra p.g.a. nedgrävningen till A4. Även här kunde man se att plankresterna fortsatte ca 0,25 meter in i schaktväggen. I hörnet mellan stående plankan och de horisontellt liggande plankresterna stack ben fram, dock oklart vilken del (figur 9).

Inne i kyrkan borrades först ett hål under den bakre raden av de kyrkbänkar som stod längst åt nordost i kyrkan, ca 3 meter från norra kyrkväggen (nr 1 i figur 3). Borrhålet var ca 0,25 meter i diameter och borrades ner till ett djup

Figur 8. Resterna av kistgrav A2, där ett ben stack upp som eventuellt skulle kunna vara en höftledsgrop, del av höftbenet. Fotograf Jimmy A Karlqvist

Figur 9. Resterna av kistgrav A3. Ett fåtal mindre ben påträffades, dock var de för små eller satt fast i schaktväggen för att klarlägga vilken del. Fotograf Jimmy A Karlqvist

av ca 1,3 meter.

Lagerföljden dokumenterades i den mån det var möjligt att se och avgöra textur (figur 10). Möjligtvis är lager 3 samma utfyllnadslager som lager 3 i schakt 1.

1. Betonggolv, ca 0,1 meter tjockt
2. Lager bestående av grus, ca 0,1 meter tjockt.
3. Grusig siltigt lager som var ca 0,4 meter tjockt, och innehöll tegelkross, träkol och småsten, ca 0,05-0,15 meter stora.

Figur 10. Borrning för hand under bakre raden av de kyrkbänkar som står längst åt nordost i kyrkan. Fotograf Jimmy A Karlqvist

4. Beige naturligt silt synlig ca 0,3 meter, dvs från 0,6 meter under golvnivån.

Framför de nordöstra kyrkbänkarna borrades ett andra hål, under dopfonten, ca 7 meter från norra kyrkväggen. Borrålet var ca 0,25 meter i diameter och borrades ner till ett djup av ca 0,7 meter (figur 11). I lager 5 framkom del av en gipssköld med bokstäver på, eventuellt kan ordet vara "FRÄLSNING" (figur 12). Lagerföljden dokumenterades i den mån det var möjligt att se och avgöra textur.

Figur 11. Borrhål nr 2. Jimmy A Karlqvist

1. Tegelgolv, ca 0,05 meter tjockt.
2. Grus, ca 0,08 meter tjockt.
3. Betonggolv, ca 0,1 meter tjockt.
4. Grus, 0,8 meter tjockt.
5. Grusig silt, ca 0,4 meter tjockt, innehöll trä, tegelkross och småsten ca 0,05-0,15 meter stora.
6. Beige naturligt silt synlig ca 0,1 meter, dvs från 1,4 meter under golvet.

Figur 12. Gipsskölden som framkom i borrhål nr 2. Fotograf Jimmy A Karlqvist

Datering

Från de tre kistgravarna A1-A3 togs prover för ¹⁴C-analys. Eftersom det inte ingick i uppdraget att analysera eller datera det osteologiska materialet, togs trä från vad som har tolkats som del av kistorna för analys. Innan proverna skickades för ¹⁴C-datering gjordes en vedartsanalys av Thomas Bartholin vid Scandinavian Dendro Dating (figur 13).

De tre proverna, vilka hade skiftande egenålder och trädart, skickades för

Anl. nr	Kontext	Tall	Gran	Till 14C-analys
A1	Kistgrav	X		1 årsring max 25 år från bark
A2	Kistgrav	X		Cirka 5 årsringar, max 50 år från bark
A3	Kistgrav		X	1 årsring under bark

Figur 13. Vedartsanalysen.

Anl. nr	Kontext	¹⁴ C BP	Kalibrerat 1 σ	analysnummer
A1	Kistgrav	35±27	1700 – 1720 e.Kr. (9,5 %) 1820 – 1840 e.Kr. (4,7 %) 1880 – 1920 e.Kr. (54,0 %)	Ua-54035
A2	Kistgrav	252±27	1640 – 1670 e.Kr. (53,7 %) 1780 – 1800 e.Kr. (14,5 %)	Ua-54036
A3	Kistgrav	336±27	1490 – 1530 e.Kr. (21,9 %) 1550 – 1640 e.Kr. (46,3 %)	Ua-54037

Figur 14. Resultat från ¹⁴C-analysen.

¹⁴C-analys till Ångströmlaboratoriet, Uppsala Universitet (figur 14). Resultatet från ¹⁴C-analysen visade att kistgravarna A2-A3 väster om kyrkan var äldst. Dessa dateringar hade sin tyngdpunkt i slutet av 1500-talet fram till mitten av 1600-talet. Tyngdpunkten i kistgrav A1:s dateringsspann var från slutet av 1800-talet till början av 1900-talet.

Slutsatser och utvärdering

Inga hela gravar kunde konstateras, utan endast delar av kistgravar framkom. Gravarna som påträffades har skadats en, möjligtvis flera gånger. Kistgrav A1 påträffades relativt nära de gravkvarter som är i bruk. Sannolikt har kistgraven grävts av vid nedläggandet av nuvarande avloppsledning. Kistgrav A2 och A3 som var placerade väst om kyrkan har även de blivit skadade av nedgrävningen till A4. Eftersom endast mindre delar av kistgravarna framkom, går det inte att avgöra deras ursprungliga utbredning eller begravningsskick. Deras placering invid kyrkan tillsammans med dateringarna väcker dock en del frågetecken. För att förstå hur och när gravarna kan ha tillkommit, behöver man först reda ut om de har gravlagts innan eller efter sidoskeppen byggdes. Om de har gravlagts innan sidoskeppen byggdes bör de kunna höra till den norra delen av kyrkogården. Men om de gravlagts efter att sidoskeppen uppförts, är kistgravarna A2-A3 placering en avvikelse mot vad som var brukligt under den tidigmoderna perioden. De källor som finns att tillgå, indikerar att bygget av sidoskeppen påbörjades i slutet av 1600-talet och i början av 1700-talet (Magnevill 1968:110, 113, 118). Kistgravarna A2-A3 kan därför ha legat på kyrkogårdens norra del innan sidoskeppen kom på plats.

Man bör alltid lägga en källkritisk aspekt på gravar som framkommer vid schaktningsövervakningar. Det är svårt att avgöra utbredningen, ben- och trärester kan dessutom vara omrörda. Man bör också ha i åtanke, att i början av 1900-talet skedde en större restaurering av kyrkan. Flera moderniseringar gjordes då, bland annat grävdes grunden till kyrkan fram. Detta för att man ville förstärka grunden. Materialet man använde var sten och cement. Det är den stödmuren som syns i figur 5 och 7. Man lade även nytt tak med nya takstolar samt lagade och byggde om vissa valv. Det dåvarande golvet ansågs också vara bristfälligt och byttes ut mot betonggolv (Magnevill 1968:31–38). När det äldre golvet togs bort fanns en mängd gravar med ofullständigt förmultnade kistor och lik. En del låg så pass ytligt att de låg direkt under kyrkgolvet (Magnevill 1968:24). En möjlig tolkning är att kistgravarna A2-A3 flyttades från kyrkans insida för att bli återbegravda väster om kyrkan i samband med restaureringen i början av 1900-talet. Det som stärker tolkningen för att A2-A3 är rester från flyttade kistgravar, är att nedgrävningsskanten till stödmuren inte har påverkat dessa. De låg även direkt ovan den naturliga silten med A4 ovanpå. A4 hade liknande innehåll som stödmurens konstruktion.

Därmed bör A4 ha tillkommit i samband med restaureringen som gjordes i början av 1900-talet.

Att man har flyttat gravar i Grangärde kyrka finns dokumenterat, till exempel har tre gravhällar flyttats till koret. En gravhäll är från 1600-talets mitt, övriga från början av 1700-talet. Två av dessa tillhör kyrkans prästerskap, den tredje, från 1706, härrör från brukspatronen på Enkullen, Jöns Schering och hans maka (Darphin 2006:8).

Det finns även ett protokoll från år 1815 där man beslutade att begravingar ska ske på alla sidor om kyrkan eftersom "fördomarnas tid" är nu förbi (Magnevill 1968:22). I början på 1800-talet kan det ha funnits visst motstånd mot detta, men i början av 1900-talet torde det ha varit accepterat.

I borrhål nummer 2 framkom del av en gipssköld, dess exakta funktion och vad den representerar går inte att avgöra utan att få fram resterande delar som var synliga under betonggolvet. Det skulle kunna vara en del av ett epitafium (begravningsköld), eller series pastorum (namnlista över församlingens präster) eller altaruppsatser. Denna bedömdes dock vara efter år 1850 och lämnades således kvar hos kyrkan.

Den geotekniska undersökningen påvisade flertal fuktproblem och vilka åtgärder som bör göras för att komma tillrätta med dem. Bland annat att man bör frilägga stödmuren runt hela byggnaden och applicera fuktskydd. En annan åtgärd som förordas är att ta bort betonggolvet inne i kyrkan och schakta ned till fast naturligt lagrad silt eller minst 0,6 meter under befintligt golv (SWECO 2016). Ifall SWECO:s åtgärder utförs, rekommenderar Dalarnas museum att vidare arkeologiska insatser görs. Det är troligt att äldre intakta gravar ligger kvar under nuvarande golv och runt kyrkan. Dalarnas museum grundar detta på resultaten från schaktningsövervakningen, och den kunskap som finns om Grangärde kyrka.

Sammanfattning

I samband med att Grangärde-Säfsnäs församling skulle göra en geoteknisk undersökning utanför samt inne i Grangärde kyrka, har en arkeolog från Dalarnas museum genomfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning. Två stycken schakt togs upp på norra respektive västra sidan av kyrkan. Schakten och dess schaktväggar handrensades och dokumenterades. Det resulterade i att fyra stycken anläggningar påträffades, varav tre tolkades vara rester från kistgravar. Dessa fick dateringar från slutet av 1500-tal till början av 1900-talet. Endast en okulär granskning gjordes av borrhålen. Tolkningarna är osäkra eftersom undersökningen var så begränsad.

Referenser

- Darphin, Jean-Paul (2006). *Kulturhistorisk karakterisering av kyrkor*. Västerås stift. Kyrka: Grangärde. www.svenskakyrkan.se
- Magnevill, Anders (1968). *Grangärde församlings minnesbok del I och II*. Grangärde.
- SWECO. (2016-08-19) PM Geoteknik. Grangärde-Säfsnäs församling. Grangärde kyrka. Uppdragsnummer: 2417710 000.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länstyrelsens diarienummer:	431-3691- 2016
Socken:	Grangärde
Fornlämning, RAÄ-nr:	
Fastighet:	Grangärde 174:1
Koordinater, mitten:	N:6680542
(SWEREF99 TM)	E:498964
Inmätning:	Manuell
Utförandetid:	28-29 juni 2016
Undersökt yta:	10 kvadratmeter
DM projektnummer:	1619
DM diarienummer:	51/16
DM foto accessionsnr:	2016/31
Arkeologisk personal:	Jimmy A Karlqvist
Projektansvarig:	Eva Carlsson

Dokumentationsmaterialet förvaras på Dalarnas museum. Inga fynd tillvaratogs.

Dalarnas museum

Postadress

Box 22, 791 21 Falun

Besöksadress

Stigaregatan 2-4, Falun

Tel 023-666 55 00

info@dalarnasmuseum.se

www.dalarnasmuseum.se